

VERBI *TARVITA* 1700-LUVUN JA 1800-LUVUN ALUN TEKSTIEN VERBIKETJUISSA: KAIKKI IHMISET *TARWITZEWAT ETZIÄ SOWINDOTA JUMALAN KANSSA*

TAUSTAKSI

Suomen kieli- ja lauseopit mainitsevat *tarvita*-verbin yksipersonaisten verbien tai genetiivi(subjekti)n yhteydessä viittaamatta lainkaan verbin monipersonaiseen käyttöön (esim. Penttilä 1963: 467, 486; Setälä 1973: 47, 108; Hakulinen ja Karlsson 1979: 262; Kieli ja sen kieliopit 1994: 162). Ulkomaalaisopetukseen tarkoitetuissa oppikirjoissa mainitaan yleensä sekä itsenäinen että modaalinen *tarvita*-verbi. Vanhemmat oppikirjat esittelevät tämän verbin yksipersonaisten tai nesessiivisten ilmausten joukossa, ja verbin itsenäiseen käyttöön viitataan lyhyesti joko tekstissä (esim. Hormia 1967: 53) tai huomautuksissa (Stenberg 1971: 84). Fred Karlssonin kieliopissa (1978) on esimerkkejä vain modaalisesta käytöstä. Leila White on ulkomaalaisille kirjoittamassaan suomen kieliopissa (1993) kuvannut *tarvita*-verbin molemmat funktiot selkeästi samassa yhteydessä:

a) persoonataivutus + nomini (ei verbi)
Tarvitsen uuden asunnon. Tarvitsetko rahaa?

b) genetiivi + *ei tarvitse* + toinen verbi (kielteinen nesessiivilause)
Minun ei tarvitse tehdä sitä. Heidän ei tarvinnut mennä sinne.

Nesessiivi-ilmausten luettelossa on vain kielteinen asu *ei tarvitse*, joka osoitetaan verbien *täytyy* ja *pitää* kielto muodoksi: *täytyy ei tarvitse, pitää ei tarvitse*. (Mts. 282–284.)

Lea Laitisen suomen murteiden nesessiivisiä rakenteita käsittelevän väitöskirjan (1992) aineistossa on muuntuyppisten ilmausten ohessa 820 *tarvita*-verbillistä rakennetta, jotka jakautuvat tasaisesti myönteisiin ja kielteisiin käyttöyhteyksiin. Kielteinen käyttö on Laitisen mukaan yleistä kaikilla murrealueilla, kun taas myönteiset *tarvita*-rakenteet ovat voittopuolisesti peräisin läntiseltä alueelta: länsimurteista on 347 myönteistä poimintoa, itäiseltä alueelta vain 66. Verbin monipersonaisen käytön Laitinen toteaa yleisemmäksi sen kieltohakuksilla alueilla, joskin verbi kongruoi satunnaisesti lähes koko maassa; kongruenssia on etenkin kaakkoishämäläismurteissa, Porin seudulla, Vetelin ryhmässä ja läntisissä peräpohjalaismurteissa. Samoil-

la alueilla *tarvita*-verbiä käytetään melko paljon myönteisissä lauseissa. (Mts. 28, 36, 40, 41, 50, 51.)

Kielioppaat pitävät modaalisen *tarvita*-verbin nominatiivisubjektia ja persoonataivutusta yleiskielen vastaisena. Lauseen *Tuomo tarvitsee saada uudet saappaat* vaihtoehtoksi esitetään joko itsenäisen verbin ja nominiojektin kombinaatio (*Tuomo tarvitsee uudet saappaat*) tai genetiivisubjektinen verbiketju, jossa on *tarvita*-verbin myönteinen muoto: *Tuomon tarvitsisi saada uudet saappaat*. (Ks. Leino 1993: 417; vrt. myös Ikola 1992: 382.) Terho Itkonen (1982: 386) toteaa nykykielen mukaisten (myönteisten ja kielteisten) esimerkkilauseiden jälkeen: »Monien seutujen puhekielessä on nominatiivisubjekti tavallinen myös semmoisissa lauseissa kuin 'kukka tarvitsee olla auringossa' ja (esimerkiksi uusmaalaisten ja savolaisten puheessa) 'sinä et tarvitse ryhtyä kauppoihin', mutta yleiskielessä käytetään tällöin genetiiviä: *kukan tarvitsee olla, sinun ei tarvitse ryhtyä* –». Itkonen viittaa siis toisaalta nominatiivisubjektin käyttöön genetiivin sijasta, toisaalta *tarvita*-verbin esiintymiseen myönteisissä lauseissa. Myös Nykysuomen sanakirja katsoo *tarvita*-verbin monipersonaisen käytön hylättäväksi sekä toteaa verbin esiintyvän tavallisesti kielteisissä yhteyksissä.

Verbi *tarvita* on suhteellisen yleinen nykymurteiden nessesiivi-ilmauksissa: sen osuus Lauseopin arkiston murreaineiston nessesiivisistä verbileksemeistä on 12,5 %, saman arkiston yleiskielen aineistossa vain 3,3 % (IPK 1989: 239, 247, 261, 356, 430, 436). Lea Laitisen tutkimien kolmen nessesiivisen verbilekseemin (*pitää, tarvita, täytyä*) esimerkistöissä (yhteensä 5 550 esimerkkilauseetta) *tarvita*-verbillisten rakenteiden osuus on vajaat 15 %, siis melko lähellä Lauseopin arkiston murreaineiston perustuvaa lukua (ks. Laitinen 1992: 28).

1600-LUVUN TEKSTIEN

TARVITA-VERBI

Itsenäinen monipersonainen *tarvita*-verbi on yleisessä käytössä 1600-luvun kirjasuomessa, kun taas verbin modaaliset esiintymät ovat harvinaisia; löysin 1600-luvun aineistostani vain kymmenkunta verbiketjua (ks. Forsman Svensson 1992: 53–54). Nyky-yleiskielen mukaista rakennetta *tarvitsee ~ ei tarvitse tehdä* vastaa 1600-luvun teksteissä yleensä muunlainen rakenne, harvoin poikkeuksin *tarvita*-verbin passiivi ja pääverbin 3. infinitiivi: *tarvitaan ~ ei tarvita tekemä(ä)n*. Kolmannen infinitiivin sijan voi instruktiivin ohella tulkita määrätapauksissa illatiiviksi, etenkin kun illatiivius käy väliin ilmi jälkitavun pitkistä vokaalista. Pari esimerkkiä 1600-luvun teksteistä (ks. myös Forsman Svensson 1992: 58–59):

1. Laur. Petri 1656 A3a sillä jerjettömäin juoxuist *ei tarvita* mitä *puhuman*; Procopaeus 1681 A3b *Eij tarvita* hänen enä *walittaman*, Woi! 1690: 28 jocu taita sano, mitä minun enä *tarwitan* työtä *tekemän*; Ikalensis 1659: 116 Sillä *ei händä tarwittu* omain Syndeins tähden *vhramaan*

Illatiivitulkinta tuntuu luontevammalta infinitiivin subjektia edustavan partitiivin (*händä*) kuin genetiivin (*hänen, minun*) yhteydessä, joskaan nykykielinen luontevuus ei käy vanhan kirjasuomen analysointikriteeriksi. Ensimmäinen infinitiivi on aineistossani äärettömän harvinainen: olen tavannut vain pari rakennetta, joissa *tarvita*-verbiin liittyy 1. infinitiivi, toisen saarnoista, toisen asetuksista (ks. Forsman Svensson 1992: 59–61):

2. Bång 1690 D1 Tätä sana pelastanut, CHristus JESus, ei tainnut, *eikä* myös *tarwinnut sano*: As. 1.10.1649 Jos – – me itze, eli jocu – – suuri joucko *wael-da tarwitze* Maacunnas

Näyttäisi siltä, että tämän 1600-luvun aineistossa pientaajuisten modaaliverbin lounais- ja hämäläismurteiset käyttäjät¹ tunsivat vain verbiketjun, jossa *tarvita*-verbi oli passiivissa ja pääverbi 3. infinitiivissä. Verbin monipersoonaisia aktiivimuotoja käytettiin itsenäisesti, modaaliverbinä esiintyi passiivimuoto: toisaalta *He tarvitsevat ~ eivät tarvitse apua*, toisaalta *Häntä ~ Hänen ei tarvita auttama(a)n*. Myös Laitinen (1992: 54) on tavannut *tarvita*-verbin passiivimuotoja lounais- ja hämäläismurteista.

1700-LUVUN SEKÄ 1800-LUVUN ALUN TEKSTIEN *TARVITA*-VERBI

Olen hakenut *tarvita*-verbin ketjuja samasta varhaisnykysuomen alkuvuosiin ulottuvasta tekstiaineistosta,² jota olen hyödyntänyt useassa aiemmassa tutkimuksessa. Vanhan kirjasuomen kauden katsotaan päättyneen noin vuonna 1810, jolloin Suomi oli jo irtaantunut Ruotsista (esim. Häkkinen 1994: 13; ks. myös Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen sähköiset aineistot), tai vuoden 1820 paikkeilla niin sanotun murteiden taistelun käynnistytessä (mm. Ikola 1967: 36–37; Rapola 1969: 107–109; Pulkkinen 1972: 13–22). Länsi- ja itämurteiden kamppailu hegemoniasta alkoi laantua 1830-luvulla ja vaihtui seuraavan vuosikymmenen kirjoituksissa asiallisemmaksi kieliopillisten kysymysten pohdinnaksi. Ikolan (1967: 37) mukaan taistelu vaimeni ja kompromissi saavutettiin vuosisadan puoliväliin mennessä. En ole tässä tutkimuksessa ottanut kantaa varhaisnykysuomen kauden alkamisajankohtaan, vaan olen hyödyntänyt jonkin verran myös murteiden taistelun ai-

kaisia tekstejä, esimerkiksi almanakkojen yleishyödyllisiä artikkeleita.

Aineistossani on eri kirjoittajien uskonnollista ja maallista proosaa, almanakat, Antti Lizeliuksen Suomenkieliset Tietosanomat, Christfrid Gananderin sanakirjan (1787) esimerkistö sekä joitakin Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen konemuotoisia aineistoja (mm. historiallisia dokumentteja ja asetustekstejä sisältävät tiedostot AHF1700 ja AS1700). Aineistosta kertyi noin sata rakennetta, joissa *tarvita*-verbiin liittyy toisen verbin infinitiivi. Ero on melkoinen verrattuna 1600-luvun aineistoon, jossa vastaavia rakenteita oli vain kymmenkunta. Verbiketjuista nelisenkymmentä on peräisin almanakoista, kymmenen Gananderin sanakirjasta ja loput muista teksteistä. Tarkkailin lukiessani myös itsenäisen *tarvita*-verbin esiintymiä ja laskin niiden määrän Gananderin sanakirjasta: esimerkistössä on runsaat kolmekymmentä näytettä itsenäisestä *tarvita*-verbistä (esim. *korjausta sekin paikka tarvitsis, talon töihin tarvittahan*), joten itsenäisen käytön osuus on sanakirjan kielinäytteissä kolminkertainen verbin modaaliseen käyttöön verrattuna.

TARVITA-RAKENTEEN KOOSTUMUS

Silmiinpistävä ero 1600-luvun ja 1700-luvun aineistojen *tarvita*-rakenteissa on pääverbin asu: varhemmissa poimintoissa esiintyy lähes yksinomaan 3. infinitiivi, 1700-luvun näytteissä nykykielen mukainen 1. infinitiivin lyhempi muoto. Sadan rakenteen joukossa on vain neljä *mA(A)n*-muotoa, kaikki Gananderin sanakirjasta (näyte 3). Näistä kaksi on Raamatun sitaat-

¹ *Tarvita*-verbin passiivin ja pääverbin 3. infinitiivin yhdistelmää käyttävistä saarnakirjailijoista Kristian Procopaeus ja Laurentius Petri olivat lounaissuomalaisia, Abraham Ikalensis hämäläinen. Petrus Bång, jonka tekstistä löytyi 1. infinitiivin sisältävä rakenne, toimi vuosikymmenet Viipurin piispana.

² Olen esitellyt kyseistä aineistoa muun muassa seuraavissa julkaisuissa: Forsman Svensson 1998, 2001a, 2001b, 2001c.

teja (lähteinä 1. Korinttolaiskirje ja Psaltari), jotka niin ollen edustavat vanhempaa kielenkäyttöä; muut kaksi ovat arkista kieltä, mutta kontekstiltaan vajaina tulkinnanvaraisia. Viimeisen näytteen *tarvita*-verbin voisi tulkita jopa itsenäiseksi: [puhujaa] *tarvittaisiin eloa leikkaamaan*. Luontevampi vaihtoehto on modaalinen tulkinta, ja tähän viittaa myös kielinäytteen ruotsalaisvastine: *tarvitsisi ~ pitäisi leikata elo*.

3. Ganander 1787 *ej minun tarwita* sijtä *öykkäämään* 'jag tör icke berömma mig därav' 1. Cor. 9:16 (s.v. *öykkään*); *ei tappeleman tarwita, sill'* etc. Ps. (s.v. *tappeleen*); *ej tarwinnut oswijtaa hakemaan* 'behöfde ej söka en vägvisare' (s.v. *oswijta*); *tarwittaisijn eloo leikkaamaan*, jos keritäisiin heinäldä 'man borde skära åkern, om höbärgrningen tillät, om man skulle hinna för höslottern' (s.v. *elo*)

Yleisin on nominatiivisubjektinen rakenne — joskus ilmisubjektin sijasta on pelkkä persoonapäite (esim. Johan Fresenius 1768: 18 *Ja nijñ ei tarwitze ne tyhmät sitä toista tyhmyttä tehdä*; Henrik Holmbom 1780 *Emme tarwitze joen takaa wetä hakea*). Tällaisia rakenteita on runsaat 40 (näytteet 4a). Modaaliverbin luku- ja persoonakongruenssi tulee puheeksi tuonnempana. Genetiivisubjektisia rakenteita olen löytänyt vain muutaman (4b), kaikissa subjektina pronomini (*hänen, minun, niiden, kenenkään*); kahdessa rakenteessa verbi *tarwita* on aktiivissa, kahdessa muussa passiivissa. Nykykielen mukaisesta modaalisen *tarwita*-verbin genetiivisubjektista on vasta sporadista näyttöä.

- 4 a. Frosterus 1791: 59 *Toiset eläimmet ei tarwitze* walmistaa talwen waroja; Pazelius 1764: 3 *cosca he* tulewat eroitetuxi maallisen elämän painosta, *eikä tarwitze* enä muuta nähdä ja tuta; Lizelius 1776: 45 *ei yxikän tarwitze* — — mennä; Ganander 1784: 18 *nijn en minä olisi* — — *tarwinnut* kuolla hirpussa; s. 21 *nijn ei hän tarwinnut*

palkkaakaan maxaa; s. 26 *Sinä et tarwitte* sinun jaloudes tähden peljätä yhtään eläintä; s. 37 *et sinä* myös *tarwitte* ajatella; Stenbäck 1750: 16 *etten minä* sitä [kuolemaa] *tarwitze*, *nijn*cuin kirousta ja rangaistusta kärsiä; s. 25 *ettei he tarwitze* synnin orjana olla; s. 73 *Hänen* — — *palweluxens* päälle *emme tarwitze* muuta Muisto-Patzasta rakenda; Almanakka 1768 *secoittamattomat* maan-alat, joita *Maanwiljeliä tarwitsee* enimmästi tuta, jaetaan — — *colmeen Pää-laatuun*; 1801 [savi ei taida tulla rikki murretuksi] ninkuin *Peldo-maa tarwitsee* olla; 1823 joilla ei ole niin paljon waraa — — *että he* kerrallansa hankkisiwat vähät tarpeensa ja *eiwät tarwittais* jokaisen vähän asian tähden edes ja takasin kulkia; 1824 *hewonen tarwittee* myös puhaltaa ja siihen hänelä on tila kääntäissänsä; 1829 *waikka ei net* [turpeet] *tarwitte* maata niin kauwan; AS1700 *Ja nijñ ei Cuning:nen Maij:ti tarwitze* waroitta näitä hänen uscollisia Alammaisians

- b. John Covey 1808 *ei tarwitze kenenkään*, joka sitä [armoa] etsi, epäillä; Lithovius 1765: 86 *Ja waicka ei nijden*, jotta sijnä todistawat, *tarwitzis* walalla puhettans wahwista; Ganander 1787 *ej minun tarwita* sijtä *öykkäämään* 'jag tör icke berömma mig därav' (s.v. *öykkään*); Almanakka 1777 *hänen ei tarwita* — — *parcki-ruoocan* eli petäisehen ikänäns ruweta

Passiivirakenteita on aineistossa lähes yhtä paljon (noin 40) kuin nominatiivisubjektisia. Passiivissa on joko *tarwita*-verbi tai pääverbi tai joskus molemmat (5), ja rakenteessa on usein ilmipantu nominaalijäsen (nykykielen objekti): Almanakka 1730 *nijttä* [siemeniä] *ei tarwita* enämbi kylwä; Lizelius 1776: 44 *owat siinä tilasa, että ne tarwitzewat otetta* waiwaisten huoneseen; s. 82 *se tarwitan* tuta ja *eläimildä estettä*. Eri-tyyppisiä passiivikonstruktioita käsittelen tarkemmin tuonnempana näytteistön 7a–c yhteydessä.

5. Lizelius 1776: 29 *Ne waiwaiset taas*, joille ei lahkoa ulottunut, *eikä* myös *tarwinnet* — — waiwaisten huoneseen

otetta; Stenbäck 1750: 29 *Ei* sielä sillen *tarwita* pahain ajatusten ylitze *walitta*; 1771: 22 joita *ei tarwita* toistamiseen *ylösluetella*; Ganander 1787 *ej tarwihte pakotettaa* 'behöver ej tvingas' (s.v. *pakkoan*); Almanakka 1767 [maa] *ej tarwitse* silloin niijn monaisti *käättää*; 1769 sentähden *ei taida* yxikän *tarwita muistutetta* – – etzimään – – löyhää maan-alaa; 1779 *ettei* se *tarwitse lihoitetta*; 1801 *tarwitsee* tämä matala Sanda-Lieto *peitetää* Sawella; 1819 Jos hallaa vielä peljätään, niin *ei tarwita* muldamiseen *kiirehtiä*; 1822 *eikä tarwita* sitä [viljaa] *ostaa* ulkomaalta; 1826 takassa taitaan *keittää*, niin *ettei tarwita* eri huoneita sentähden *rakentaa*; 1829 *eikä tarwita* siitä [savesta] paljon *panna* [suomullan sekaan], liiatenkin jos sitä *kuiwataan* ja *surwotaan* pieneksi; 1833 *ei tarwitakkaan* heinää *kylwää*; AS1700 jolla sijs oli samat Esi-Isät cuin Hänelläkin, joita *ej tarwita* toistamiseen *ylösluetella*

Sellainen geneerinen rakenne, jossa koko verbiketju on aktiivissa, on 1700-luvun aineistossa suhteellisen harvinainen; tapauksia on vain kymmenkunta (6). Näytteistön ensimmäisen, Antti Lizeliukselta kirjatun esimerkin verbiketju on sikäli outo, että kongruoivaan *tarvita*-verbiin liittyy aktiivin infinitiivi, vaikka rakenteella on passiivinen merkitys (*kääntää* pro *käättää*). (Vrt. edellä siteerattuun Lizeliuksen »oikeaoppiseen» verbiketjuun *ne tarwitsewat ooteta waiwaisten huoneseen*.) Näytteistön 6 toisen esimerkin prepositioilmauksessa *ilman että tarwita* on ruotsin kieltä mukaileva *että*-infinitiivi (vrt. *utan att behöva*).

6. Lizelius 1776: 100 *ne* [heinät] *tarwitsewat* usiamman kerran päiwääsä *kääntää*; Ganander 1784: 96 *ilman että tarwita* wiedä heitä oikeuteen; 1787 *ej pidä tarwita kiroita* 'ej svära' (s.v. *kiroon*); *ej sitä tarwihte pramaan* 'behöver ej skryta därav' (s.v. *pramaan*); *ettei* enää niijn paljon ruokaa *tarwihte keittää* kuin hänen eläisään (s.v. *kolo*); Almanakka 1730 Peldo *tarwitze* myös yhdenkerran ainoastans *ylös kyndä*, ia sengin ilman sonnittamat; 1765 *Sitä ei tarwitsis muistutta*, että – – ; 1819 *Ei* Potateria *tarwitte kuiwata* ennenkuin ne kellariin eli kuoppaan *pannan*; 1823 [Huoneenhallituseuran jäsenet päättivät kokoontua] tuumaamaan mitä maallemme olis *sowelias*, ja mitä siellä ja täällä *tarwitsis parantaa*; 1828 *Ei tarwittis* terwaksia niin pieniksi *halaista*; 1829 *Mutta ei* sitä *kostannusta tarwitte* enään *tehdä*

Nyky-yleiskielessä geneerinen nesesiiivirakenne (*Sitä ei tarvitse tehdä*) eroaa eigeneerisestä (*Sinun ei tarvitse tehdä sitä*) vain subjektittomuuden ja sanajärjestyksen suhteen; verbiketju on rakenteissa identtinen. 1700-luvun aineistossa nykykielen mukaiset geneeriset rakenteet ovat vähemmistönä (ks. näytteistöä 6). Yleisin rakenne on sellainen, jossa apuverbi tai infinitiivi on passiivissa: *tarvitaan ~ ei tarvita tehdä* tai *tarvitsee ~ ei tarvitse tehtää*; jonkin verran yleisempi on rakenne, jonka apuverbi on passiivissa. Aineistossa on noin neljäkymmentä passiivis-geneeristä rakennetta, ja näistä valtaosa edustaa mainitunlaista käytäntöä; vain muutamassa rakenteessa on kaksinkertainen passiivi:³ *tarvitaan ~ ei*

³ Vertaa 1600-luvun saarna-aineiston subjektittomista (»passiivisista») permissiivirakenteista laskemiini lukuihin: kaksi kolmannesta rakenteista on nykykielen mukaisia (Laur. Petri 1644 C3a *etten me – – salli meitä Jumalasta eroittaa*), kolmanneksessa on passiivin infinitiivi (Thuronius 1689: 15 *Jumala on waca joca ei salli meitä kiusatta ylidze meidän woimam*). (Forsman Svensson 1992: 74–75.) Modaaliverbin yhteydessä passiivin infinitiivi (*Tämä taitaan tehtää ~ tehdä*) on 1600-luvun saarnateksteissä yhtä tavallinen kuin aktiivin infinitiivi. Modaaliverbinä on lähes poikkeuksetta *taitaan* (Forsman Svensson 1990: 134–135). Sitä vastoin 1700-luvun aineistossani passiivin infinitiivi esiintyy usean eri modaaliverbin yhteydessä, ja kahden passiivin verbiketjuja (esim. *mahdetaan kuuluttaa, taitaan oltaa, tohditaan vaivaa nähtää, ei voida ylöspidettä*) on suunnilleen kaksi kertaa niin paljon kuin sellaisia ketjuja, joissa apuverbi on aktiivissa (*yrityt taitavat kylvettä, tulee muistutetta niitä, niitä täytyy kynnetää*). Passiivin infinitiivejä on erityisen runsaasti almanakoissa, ja 1700-luvun lopun almanakoissa on sellaisia kolmen verbin ketjuja, joita ei juuri tapaa muista teksteistä: *taitaan saada heinää niitettä, taitaan tätä voida leviteltää, ei taida yksikään tarvita muistuteltaa*. (Esitämäni 1700-luvun passiivisia infinitiivejä koskevat havainnot perustuvat julkaisemattomiin tutkimuksiini.)

tarvita tehtää. Mainittakoon myös vanhassa kirjasuomessa suhteellisen usein esiintyvä passiivin infinitiivin parafraasi, *tulla tehdyksi* -rakente (esim. Laihiander 1767: 4 *cuinga caicki ilmoituxet tulewaisista – – asioista, tarwitzewat – – tulla wahwistetuxi*; s. 23 *Ei yxikän asia tarwitze usiammin tulla muistutetuxi cuin cuolewaisus*). Näytteissä 7a–c on esimerkkejä mainitunlaisista rakenteista, ja lisätapauksia löytyy aiemmista näytteistä (ks. myös Forsman Svensson 1990: 134–135).

- 7a. Pazelius 1764: 26 sitä *ei tarvita* lawialda *selittä*; s. 7 Se toinen elämän omaisuus, jota oikein *tuta ja wiljellä tarwitan* – – on sota; Almanakka 1705 sentähden *ei tarvita* ensingän Sodan menoist Almanacasa – – *teh-dä* arwiota; 1749 eli vähimmäxikin 12 wuorocautta *tarwitaan liotta* pel-lawia
- b. Lizelius 1776: 159 joka [Bagdad] *tarwitzee* paremmin *warjeltaa*, kuin Bassora; s. 178 elätys-wasikka – – *tarwitzee juotettaa* vähimmäxikin 6. wiikkoa paljalla rieskalla; Almanakka 1787 *Ettei* yxi irtainen – – pelto maa *tarwitze* niin usein *ruokotta*, kuin hapain ja heinäinen; 1809 *ettei* se [lyhty] *tarwitse awattaa* askareitten alla Karja pihasa; 1824 antakoon niitten seisoa – – siksi että pari, kolme huonetta eli usiampi *tarwittee rakettaa*
- c. Almanakka 1777 *Ei* täsä *tarwita* mainitta caikellaisten pensasten marjoja; 1779 *Ei* täsä *tarwita* pitkäldä *kirjoiteldaa* mitä tulee waarin otettaa Luondo-nijtyen welwollisesa parandelemisesa; 1790 njin *ei tarwita peljättä* että uloskylwetty nisu ja ruwis ottawat – – wahingon

MYÖNTEISET JA KIELTEISET RAKENTEET

Verbi *tarvita* on aineistossani lähes yhtä yleinen myönteisissä kuin kielteisissä yhteyksissä: sadasta rakenteesta runsaat neljä-

kymmentä on myönteisiä. Kun mukaan luetaan nominatiivisubjektilliset yksikön 3. persoonan tapaukset, yli puolessa rakenteista (55) on persoonataivutus (näytteistö 8); kongruoivia *tarvita*-verbin esiintymiä on hiukan enemmän myönteisissä lauseissa (31 tapausta) kuin kielteisissä (24). Kongruenssitapauksista 25 on sellaisia, joissa subjektina on 1. tai 2. persoona tai monikon 3. persoona, toisin sanoen subjektikongruenssi ilmenee eksplisiittisesti (esimerkkejä näytejakoissa 4a ja 8a–b). Almanakoissa kyseeseen tulee pelkästään lukukongruenssi (*tarvitsevat ~ eivät tarvitse*), sillä tekstien luonteen vuoksi 3. persoona on niissä lähes yksinomainen. Koska sellaisia tapauksia, joissa apuverbi on passiivissa (*tarvitaan ~ ei tarvita*), on yhtä paljon kuin kongruenssitapauksia (kumpaakin 25), voidaan todeta, että puolessa aineiston rakenteista apuverbi *tarvita* käyttyy toisin kuin nyky-yleiskielen yksipersonainen vastineensa. Lisää poikkeavuutta verbiketjuun tuovat ne tapaukset, joissa pääverbin asuna on passiivin 1. infinitiivi — satunnaisesti myös 3. infinitiivi.

- 8a. Lizelius 1776: 58 [jyvät] lainatan köyhille taloillisille, jotka *tarwitzewat wuorota*; s. 70 Joka – – kasvat-taa maan-päärynöitä, *tarwitzee warjella* niitä – – Auringon paisteesta; s. 139 [punatautia sairastavat] *tarwitzewat anta* awata suonen kädestä; Wegelius 1777: 17 *Me tarwitzemme* alati *Rucoilla*, ja ei wäsyä, ja sijnä osotta meidän lapsillisen uscaluxem; Stenbäck 1750: 11 *Me tarwitzemme* sijs – – *tacaisin hakea* meidän hucattua cunniatamme Jumalan tykönä; Frosterus 1791: 108 Kaikki ihmiset *tarwitzewat etziä* sowindota Jumalan kanssa, Ganander 1784: 32 Sinä *tarwihtet* ainoastansa *panna* (laskea) yhden kiwen sille paikalla; s. 99 jotka maxaa – – hyvän pahal-la, ja metsän-petojen Skoulusa *tarwihtewat oppia* inhimillisyyttä; AS1700 Cuitengin cosca jocu *tarwit-*

zee Ulcomaalda *sisälle Kirjoitta* yhden Optiska Klasin, joka ei täällä taita saada, niñ hän saa siihen erinäisesti luwan; Almanakka 1749 maa wäsy ja *tarwitzee lewätä* yhden ajastajan; 1750 sencaldaista maata *tarwitaan* aiwan wähä *sonnitta*; 1771 Coco talwia olisansa rippunet sylkyt *tarwitzewat* tuskin enemmän *cuiwaa*; 1785 Metsäinen maa – – ja käypäinen sawi *tarwitzewat* kalkki-mergelillä, turwe- ja töyräs-mullalla *sekoitelda*; 1816 Siemen hamput *tarwitzewat* tawallisesti *maata* liosa kauwemmin – – joskus koko kuu-kauden; 1817 jos maa on aiwan pehmiä eli möyrä, niin *tarwitzee* se – – jyräällä taajemmaxi *likistettä*; koska Pellawat happanewat, nousewat ne ylös, ja *tarwitzewat* enämmällä painolla *upotettaa*; 1818 joka [kirves] sentähden *tarwitzee olla* hywän teräinen ja terävä; 1825 Ehkä *tarwitzee* myöskin *mainittaa*, että – –

- b. Lizelius 1776: 161 *ettei* – – wasikat *tarwinnet* – – imeä ja nautita; Ganander 1787 *et* sinä *tarwitzee* hämmästyä eli walistua Judith 6: 5 (s.v. *walistung*); jota *en me* nyt *tarwitzee* kertoa 'ej behöwer upprepa' (s.v. *kerron*)

Nykyisessä puhesuomessa *tarvita*-verbin myöntömuodot ovat havaintojeni mukaan yleisiä kysymyksissä (*Mitä mun tarttis tuoda? Tartteeks sun aina panna vastaan?*). 1700-luvun aineiston harvalukuiset kysymykset ovat peräisin opettavaisista teksteistä, joissa opetukset annetaan esittämällä kysymyksiä ja vastaamalla niihin (näytteet 9). Joissakin tapauksissa kysymys on retorinen.

9. Ganander 1787 *kuka* hänen sisuttelemisestans *tarvitse* huoli (s.v. *situtteleminen*); AS1700 *Mitä* minun on *tarwis* enämbätä *sanoa*; Wegelius 1777: 8 *mixi* me sitte enämbi *tarwitzemmacan* käydä Ripillä – –? Almanakka 1730 *Cuinga cauwan* siemen *tarwitzee* liota; 1790 *Kuinga usein* sijs *tarwitaan* ajettaa ruwiskylwöön? 1793 *Kuinga kauwan tarwitzee* wilja seisoa ulkona pellolla – –?

LOPUKSI

Modaalisesta *tarvita*-verbistä ja pääverbin infinitiivistä koostuva rakenne on 1600- ja 1700-luvun aineistossa usein erilainen kuin nyky-yleiskielen yksipersonainen vastineensa. Nykyiseen yleiskieleen on melkein pä yksinomaistunut rakenne, jossa verbiketju on *tarvita*-verbin yksikön 3. persoonalla ja pääverbin 1. infinitiivin lyhempi muoto; rakennetta käytetään lähinnä kielteisissä yhteyksissä. Merkitykseltään aktiivisen infinitiivin subjekti on genetiivissä kuten lauseenvastikkeissa yleensä; nollasubjektinen rakenne saa kontekstin perusteella joko passiivisen tai geneerisen merkityksen.

1700-luvun ja 1800-luvun alun tekstien *tarvita*-rakenteista lähes kahdessa kolmanneksessa on nykykielestä poikkeava verbiketju. Sellaisia tapauksia, joissa apuverbi on passiivissa tai kongruoi rakenteen subjekti-persoonan kanssa, on noin puolet rakenteista. Modaaliverbiin liittyvän pääverbin muotona voi puolestaan olla passiivin 1. infinitiivi (runsa viidennes rakenteista) ja satunnaisesti 3. infinitiivi. Aktiivin 1. infinitiivin lyhempi muoto on kuitenkin jo 1700-luvun teksteissä jokseenkin vakiintunut pääverbin asu, vaikka se vielä 1600-luvun teksteissä on harvinainen.

Lähes puolessa aineiston rakenteista on nominatiivisubjekti; nyky-yleiskielen mukaisia genetiivisubjekteja on vain muutama. Neljänneksessä rakenteista modaaliverbi kongruoi eksplisiittisesti subjekti-persoonan kanssa, toisin sanoen subjektina on 1. tai 2. tai monikon 3. persoonalla. Nykykielen nollasubjektista geneeristä rakennetta vastaa vain satunnaisesti subjektiton aktiivimuotoinen verbiketju; vanhassa kirjasuomessa geneerisyys osoitetaan siten, että verbiketjun jompikumpi jäsen — joskus kumpikin — on passiivissa.

Nykyisten kansanmurteiden *tarvita*-rakenteet poikkeavat paljonkin nyky-yleis-

kielen rakenteista: niissä on samoja piirteitä kuin vanhan kirjasuomen rakenteissa. Pääverbin muotona on tosin aina murteisakin yleiskielen mukainen aktiivin 1. infinitiivi. 1700-luvun rakenteissa usein esiintyvää passiivin infinitiivi on täysin kadonnut nykyisen puhe-suomen *tarvita*-ketjuista, ja Gananderin sanakirjasta löytyneet 3. infinitiivin muodot edustavat kyseisessä aineistossakin varhempaa kantaa (kaksi on Raamatun sitaatteja). Laitisen (1992) aineistossa nominatiivisubjekti on suhteellisen yleinen lounais- ja hämäläismurteissa, minkä lisäksi *tarvita*-verbi esiintyy passiivissa ja monikon 3. persoonassa (vrt. alaviitteeseen 1). Modaaliverbi kongruoi satunnaisesti kaikkien subjektipersoonien kanssa usealla murrealueella. Persoonataivutuksen syyksi Laitinen arvelee ruotsin ja norjan kielen lähialueilla kielinaapureiden vaikutusta, kun taas itämurteiden persoonataivutuksen mallina olisi itsenäinen *tarvita*-verbi. (Mts. 51–54, 76–77.)

1700-luvun loppupuolen ja 1800-luvun alun almanakkojen liitekirjoituksissa modaalin *tarvita*-verbi on entistä yleisempi myönteisissä lauseissa, mikä saattaa kuvastaa ruotsinkielisten almanakkojen *behöva*-verbin käyttöä: *Kuinka kauan siemen tarvitsee liota? Kirves tarvitsee olla hyvän teräinen ja terävä; Siemenhamput tarvitsevat tavallisesti maata liossa kauemmin; Ehkä tarvitsee myöskin mainittaa, että* —. Myönteistä käyttöä esiintyy useimmilla kirjoittajilla, joten murretaustan vaikutusta ei kannata tässä tapauksessa pohtia. Myönteiset *tarvita*-rakenteet sopivat opettavasiin teksteihin, mistä syystä niitä esiintyy paitsi almanakkojen yleishyödyllisissä artikkeleissa myös Antti Lizeliuksen Tieto-Sanomissa (esim. *Elätysvasikka tarvitsee juotettaa paljaalla rieskalla*).

Gananderin sanakirjan esimerkistö ei tuo juurikaan uutta valoa tässä tarkastellun rakenteen käyttöön, sillä modaalisesta *tar-*

vita-verbistä on sanakirjassa vain kymmenkunta esimerkkiä. Kiintoisia ovat kuitenkin eräät sanakirjan näytteistön geneeriset rakenteet, jotka ovat ilmiselvää kansankiel-tä: *ei tarvichte pakotettaa, ei sitä tarvichte pramata*. Kansankielisiä geneerisiä rakenteita löytyy myös 1800-luvun alun almanakkojen artikkeleista: *ei tarvittis tervaksia niin pieniksi halaista; ei potateria tarvitte kuivata ennen kuin ne kellariin pannaan*.

1700-luvun tekstien *tarvita*-rakenteet ovat moni-ilmeisiä, ja samallakin kirjoittajalla rakenteen koostumus saattaa vaihdella (esim. Lizeliuksella *Ne tarvitsevat kääntää* ja *Ne tarvitsevat otettaa*). Se, että edellisen vuosisadan tekstien valtatyyppin *ei tarvita tekemä(ä)n* tilalla on useita vaihtoehtoja, johtunee kirjoittajien aiempaa laajemmasta murrepohjasta. 1600-luvun lounais-suomalaisen ja hämäläisten kirjoittajien rinnalle on 1700-luvulla ilmaantunut runsaasti pohjalaisia, omassa aineistossani muun muassa Juhana Frosterus, Kristfrid Ganander, Henrik Holmbom, Matias Pazelius, Thomas Stenbäck ja Juhana Wegelius, joilta kaikilta on löytnyt useita modaalisia *tarvita*-rakenteita. Pohjalaisten käsi-alaa ovat myös useiden almanakkojen liitekirjoitukset, joissa on niin ikään runsaasti *tarvita*-esiintymiä (ks. Forsman Svensson 1999: 223, 235; 2001b: 22). Kuten olen edellä todennut, myönteisten *tarvita*-rakenteiden yleisyys liitekirjoituksissa saattaa kuvastaa ruotsin *behöva*-verbin vastaavanlaista käyttöä. Kirjoittajan murretausta — esimerkiksi pohjalaisuus — näkyy kulloisenkin kirjoituksen kielenpiirteistä. Varhaisnykysuomen kauden alkuvuosien almanakoissa on jo itämurteisiin viittaavia piirteitä, mikä osoittaa kirjoittajina esiintyvän myös itämurteiden edustajia. ■

PIRKKO FORSMAN SVENSSON

Sähköposti:

pirkko.forsman-svensson@helsinki.fi

LÄHTEET

- AHF1700 = *Acta Historica Fennica*. Wanhasuomi.
- Almanakat 1705–1835*. Helsingin yliopiston kirjaston mikrokorttikokoelma.
- AS1700 = *1700-luvun asetustekstejä*. Wanhasuomi.
- As[etus] 1.10.1649* (krouvareita ja kestkievareita koskeva asetus).
- BÅNG, PETRUS 1690: *J. N. J. Christelinen Rumin Saarna*. Wiburis.
- FORSMAN SVENSSON, PIRKKO 1990. *Vanhinta kirjasuomea 4*. 1600-luvun lauseoppia. Käsikirjoite. Umeå universitet, Umeå.
- 1992: *Vanhan kirjasuomen nominaalirakenteista*. Stockholm Studies in Finnish Language and Literature 8. Uppsala: Uppsala universitet.
- 1998: »Tuleppas siihen nenäilemään.» Pragmaattiset liitepartikkelit 1600- ja 1700-luvun diskurssissa. – *Muotoja ja merkityksiä vanhasta suomesta nykysuomeen* s. 1–35. Umeå: Umeå universitet, Institutionen för finska.
- 1999: 1700-luvun almanakkojen uudismuodosteita. – *Virittäjä* 103 s. 222–240.
- 2001a: Partitiivipredikatiivi varhaisnykysuomen kynnyksellä. – *Acta Universitatis Ouluensis B Humaniora* 41 s. 46–54. Oulu: Oulun yliopisto.
- 2001b: Potentiaali varhaisnykysuomen kynnyksellä. – *Sananjalka* 43 s. 7–25.
- 2001c: Nominativus ja instructivus absolutus eräissä vanhan suomen ja varhaisnykysuomen aineistoissa. – *Virittäjä* 105 s. 411–430.
- FRESENIUS, JOH. PHILIPP. 1768: *Yxi Christilinen Saarna, Sinä 27. Sunnundaina Kolminaisuuden Päivästä*. Turusa.
- FROSTERUS, JUHANA 1791: *Hyödyllinen Huwitus Luomisen Töistä*. Turusa.
- GANANDER, CHRISTFRID 1784: *Uudempiä uloswalituita Satuja*. Kootut, ja Suomexi tulkitut Wuonna 1783 Christfrid Gananderilda. Helsingin yliopiston kirjaston mikrokorttikokoelma.
- 1787: *Nytt Finskt Lexicon*. Alkuperäiskäsikirjoituksesta ja sen näköispainoksesta toimittanut Liisa Nuutinen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 676, Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 95. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ja Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 1997.
- HAKULINEN, AULI – KARLSSON, FRED 1979: *Nykysuomen lauseoppia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 350. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HOLMBOM, HENR[IK] 1780: *Puhe, Pidetty – Karl Magnus Fägerhornin Puolesta, Yliwieskan Kappelikunnasa Kalajoen Pitäjäsä*. Wasasa. Helsingin yliopiston kirjaston mikrokorttikokoelma.
- HORMIA, OSMO 1967: *Lärobok i finska*. Lund: Gleerup.
- HÄKKINEN, KAISA 1994: *Agricolasta nykysuomen kirjakielen historia*. Helsinki: WSOY.
- IKALENSIS, ABRAHAM 1659: *Jesuxen Christuxen Meidän ainoan wälimiehem, Kärsimisen Historia*. Aboae.
- IKOLA, OSMO 1967: Suomen kirjakieli. – Lauri Hakulinen, Osmo Ikola & Paavo Ravila: *Kirjoituksia suomen kielestä* s. 34–56. Tietolipas 51. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1992: Suomen kielioppi ja kielenopas. – Osmo Ikola (toim.), *Nykysuomen käsikirja*. Kolmas, uudistettu laitos. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy. ▷

- IPK 1989 = IKOLA, OSMO – PALOMÄKI, ULLA – KOITTO, ANNA-KAISA: *Suomen murteiden lauseoppia ja tekstikielioppia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 511. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- ITKONEN, TERHO 1982: *Kieliopas*. Helsinki: Kirjayhtymä.
- John Covey 1808 = *Merkillinen Juttu Merimiehestä John Coveyistä*. Ruotsista Kääty. Stockholmisa.
- KARLSSON, FRED 1978: *Finsk grammatik*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 339. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kieli ja sen kieliopit. Opetuksen suuntaviivoja*. Opetusministeriön asettaman työryhmän mietintö. Helsinki: Painatuskeskus 1994.
- LAIHANDER, JOHAN 1767 [painovuosi 1768]: *Yxi Jumalalda opetettu Cuolewaisuden tutkindo*. Ruumissaarna. Helsingin yliopiston kirjaston mikrokorttikokoelma.
- LAITINEN, LEA 1992: *Välttämättömyys ja persoona. Suomen murteiden nesesiiivisten rakenteiden semantiikkaa ja kielioppia*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LAURENTIUS PETRI 1644: *Muutamam CHRis-tilliset Saarnat Yhteisest-Synnin Tun-nustoxest ia Hywästisiunauxest*. Turusa.
- 1656: *Christilinen Saarna Huoruden Wältämisest*. Turusa.
- LEINO, PIRKKO 1993: *Kieleen mieltä — hyvää suomea*. 2. painos. Helsinki: Otava.
- LITHOVIUS, ISAAC 1765: *Rippi-Schoolu, Ja Kingeri-Lugut, Eli Kysymyset*. Turusa. Helsingin yliopiston kirjaston mikrokorttikokoelma.
- LIZELIUS, ANTTI 1775–1776: *Suomenkieliset Tieto-Sanommat*. Näköispainos. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1994.
- NUUTINEN, LIISA (toim.) 1997: *Christfrid Gananderin Nytt Finskt Lexicon. Hakemisto*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 688, Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 100. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ja Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- Nykysuomen sanakirja*. Helsinki: WSOY 1951–1961.
- PAZELIUS, MATTHIAS 1764: *Christillinen Walmistus Mieluiseen ja Autualliseen Cuolemaan*. Ruumissaarna. Helsingin yliopiston kirjaston mikrokorttikokoelma.
- PENTTILÄ, AARNI 1963: *Suomen kielioppi*. Toinen, tarkistettu painos. Helsinki: WSOY.
- PROCOPAEUS, CHRISTIANUS 1681: *Cuolewais-ten Ihmisten Sydämmen wahwistus*. Ruumissaarna. Turusa.
- 1690: *Uscollinen ja hywä Jumalan Huonen Haldia*. Ruumissaarna. Turusa.
- PULKKINEN, PAAVO 1972: *Nykysuomen kehitys. Katsaus 1800- ja 1900-luvun kirjakieleen sekä tekstinäytteitä. Tietolipas 72*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- RAPOLA, MARTTI 1969: *Vanha kirjasuomi*. Kolmas painos. Tietolipas 1. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SETÄLÄ, E. N. 1973: *Suomen kielen lauseoppi*. Tarkistanut Matti Sadeniemi. Helsinki: Otava.
- STENBERG, ANNE-MARIE 1971: *Finsk satslära för skolornas högre stadier och för självstudier*. Helsingfors: Söderström & Co.
- STENBÄCK, THOMAS 1750: *Se cuoleman catkeruden makeuttawa Jumalan Lasten Autuus*. Ruumissaarna. Stockholmis. Helsingin yliopiston kirjaston mikrokorttikokoelma.

— 1771: *Wanhurskauden Catomatoin Cunnia-Kruunu* (muistopuhe kuninkas Adolf Fredrikin hautauspäivänä). Stockholmissa. Helsingin yliopiston kirjaston mikrokorttikokoelma.

THURONIUS, JOHANNES 1689: *Christuxen Hengellisen Sotamiehen woiton Cruunu Christillises Ruumijn-Saarnas*. Turusa.

WEGELIUS, JUHANA 1777: *Yxi Tarpellinen Coetus ja Tutkistelemus Rippi-Wäen Canssa*. Stockholmissa. Helsingin yli-

opiston kirjaston mikrokorttikokoelma.

Wanhasuomi = Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen korpuksat. Atk-tallenne. *Wanhasuomi*. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Käyttöaika 1998, 2000, 2001, 2002. Saanti Internet: kotus.fi. Käyttöluvat Internet-osoitteesta kayttoluvat@kotus.fi.

WHITE, LEILA 1993: *Suomen kielioppia ulkomaalaisille*. Helsinki: Finn Lectora.

KOTIKIELEN SEURAN KOKOUKSIA:

Torstaina 9. lokakuuta klo 19.15

professori **Anneli Sarhimaa**:

Vähemmistöidentiteetin rakentumisesta karjalankielisessä narratiivisessa puheessa

Torstaina 20. marraskuuta klo 18.15

nykysuomen kehitystä ja vakiinnuttamista tutkinut monitieteinen ryhmä ker too hankkeensa tuloksista: Suomen kirjakielen nousu ja tuho?

Kokoukset pidetään Tieteiden talon salissa
505 (Kirkkokatu 6, Helsinki).

Keväällä 2004 Kotikielen Seura kokoontuu
5. helmikuuta, 14. maaliskuuta ja 24. huhtikuuta.

TERVETULOA!